

Pri prostorskem oblikovanju vrtcev ne bomo nikoli dovolj občutljivi

Intervju z akad. prof. dr. Stankom Kristlom, 24. 4. 2015

Kristina Dešman, Špela Nardoni Kovač, Damjana Zaviršek Hudnik

Stanko Kristl (1921), akademik, profesor, raziskovalec prvinskosti prostora in življenja nasploh. Diplomiral je leta 1954 pri prof. Edvardu Ravnikarju. Zanimale so ga družbene zgradbe. Univerzitetni klinični center (UKC) je njegov najodmevnejši projekt. Poleg bolnišnic se je poglobljeno in z veliko mero raziskovalnega duha loteval različnih projektov, vrtca, šole, stanovanjskih stavb pa tudi oblikovanja in urbanističnega načrtovanja. Pred upokojitvijo je bil redni profesor na Fakulteti za arhitekturo UL.

Kakšni so vaši spomini na otroštvo?

Rodil sem se v Ljutomeru, v hiši na Glavnem trgu št. 1. Oče je bil davčni uslužbenec. Stari oče je bil tesarski mojster, z bratrancem zidarjem sta prevzemala gradnjo objektov. Še danes čutim vonj sveže tesanih lesenih hišnih ogrodij z zanimivimi lesnimi zvezami. Stari oče po mamini strani pa je bil glasbeni zanesenjak. Vodil je ljutomersko godbo na pihala in gostišče s plesno dvorano, ki je obratovalo ob sobotah, nedeljah in praznikih. Poleg nemškega jezika je obvladal tudi madžarščino in tudi gostje, poleg domačinov, so prihajali iz Avstrije, Hrvaške in Madžarske. Vse tri hčere je poslal na Dunaj v gostinsko šolo, tako da sta mu mlajši dve na veselje otrok vedno priskočili na pomoč. Moje družinsko okolje in vzgoja sta bila precej svobodnjaška. Oče je bil sokol, liberalec. V cerkev ni hodil, tudi molili nismo doma, čeprav je bila mama verna. Bil pa je toleranten do politično različno orientiranih, kot je bila takrat lastnost naših meščanov. Prijateljeval je z enimi in z drugimi. Opazna pa je bila zadržanost do nemške manjšine. A vendar ni zavračal hotela z restavracijo v neposredni bližini, ki je bila last enega od njih ...

Zanimal me je naš rodovnik. Kristli izhajajo z območja benediktinskega samostana Admond, Spodnja Štajerska. Sledimo jim lahko do 400 let nazaj. Bili so upravitelji admondskih posestev, zdravniki, obrtniki, skratka burgerji – svobodnjaki, nevezani na zemljo, ki so se razkropili po širši okolici. Zanimivo se mi zdi, da sta bila deda v četrtem in petem kolenu kirurga, kar pa z današnjimi kirurgi seveda ni primerljivo. Podobno se je dogajalo z materinim rodnom, katerega izvor sledimo z levega brega Mure, takratne Madžarske. Nekaj stoletij nazaj se pojavljajo Sereci v Ljutomeru kot tkalci, strugarji, sodarji, knjigovezi, skratka obrtniki.

Ob vsem tem se mi zdi zanimiva zahteva staršev, da mora vsak otrok obvladati glasbilo. Moj osebni izbor je bil klavir, a sem se moral zadovoljiti z violino. Pri enajstih sem izgubil očeta. Zaradi padca pod voz sem se tudi sam istočasno znašel kot nekajdnevni pacient na kirurškem oddelku iste bolnišnice. Bolnišnično okolje, vključno z zdravniki, opremo in s stenami, je bilo dosledno v belem. Moja fizična in duhovna bol sta še danes povezani z belino. Poznejši odnos do oblikovanja bolnišničnega okolja je krojilo spoznanje, da mora arhitekturna, likovna in prostorska predstavitev delovati kot terapevtski (so)dejavniki, torej kot optimistično, barvno in prostorsko spodbudno okolje.

Obiskoval sem gimnazijo v Murski Soboti. Veljala za eno boljših gimnazij, za pedagoge pa je bila nekakšna sibirija; pošiljali so nam levo usmerjeni svobodomiselni pedagoški kader. Dobili smo odlične profesorje in profesorice. Snov so podajali sodobno, z vključevanjem debate. Eden od profesorjev je že uvodoma oznanil: »Knjige o zgodovini imate, moja razlaga pa bo pogled na dogajanje z drugih zornih kotov.« Tudi ocenjeval nas je po zavzetosti v debatah.

In na študij arhitekture?

Pomembno je dejstvo, da smo prišli na študij arhitekture ljudje z medvojnimi življenjskimi izkušnjami. Izgubljena leta smo želeli nadomestiti. Arhitektov je bilo malo – bili so gospodje, etično občutljivi; med njimi, študenti in mladimi arhitekti je vladalo spoštovanje.

Na študij v Ljubljano sem šel na slepo, brez vnaprejšnjega dogovora, kam. Na vlaku sem srečal dobrega znanca oficirja, gradbenika. Ko je opazil mojo zadrego, me je povabil k sebi; prva leta sem bival pri njem. Sprva so bila predavanja skupaj z gradbeniki na Stari tehniki. Za arhitekturne predmete sta poskrbela profesorja Vurnik in Plečnik. Želel sem študirati moderno arhitekturo, zato sem izbral Vurnikov seminar.

Po prenovi stavbe nekdanje avstroogrške šole na Grabnu se je oddelek za arhitekturo začel širiti. Plečniku in Vurniku so se pridružili najprej Edo Mihevc, nato Boris Kobe, potem pa še Edvard Ravnikar in Marjan Mušič. Odločil sem se za Ravnikarjev seminar.

Vse izpite sem opravil v štirih letih, a nisem želel diplomirati prezgodaj. Diplomiral sem po devetih letih, v vmesnem času sem se preživljal z nalogami profesorja in natečaji. Pet let po diplomi sem bil pri profesorju Ravnikarju asistent za javne zgradbe.

Kakšne so bile prve arhitekturne izkušnje? Kdaj ste imeli prva gradbišča in realizacije?

Po odhodu s fakultete mi je prof. Milan Sever ponudil, da prevzamem asistenturo njegovega predmeta arhitekturnih konstrukcij. Področje se mi je zdelo preveč vsaksebi z mojim prejšnjim delovanjem. Raje sem se odločil za soliranje in svobodnjaštvo. Delo sem pridobival preko natečajev. Udeležil sem se nad 50 natečajev. Prvih nagrad je bilo 13, ostalih nagrad enako, odkupov pa okrog 30. Pridobljene naloge sem potem izvajal v sodelovanju z arhitekturnimi biroji. Tako sem npr. gradil Osnovno šolo dr. Franceta Prešerna v Kranju preko Projektivnega ateljeja (PA) s sedežem na Kersnikovi ulici v Ljubljani. Za njihovo uporabo sem načrtoval 14 vrstnih hiš v Umagu v obliki ribje kosti ter zasnovo porodniškega oddelka za Ptujsko bolnišnico. Izdelal sem tudi idejni projekt za Šempetrsko bolnišnico, v katero je bil vključen obstoječi skelet posteljnega objekta. Iz tega obdobja izhajajo tudi znani vrtec Vetrnica na Črtomirovi ulici.

Ste kdaj delali tudi v domačem okolju, v Ljutomeru?

Prva naročila, še v času študija izhajajo iz domačega okolja. Najprej sem zasnoval stanovanjsko hišo v močvirnem področju, postavljeno na betonskih količnikih. Nekoliko predelana stoji še danes. Nato sem zgradil hiše, za železničarja, lončarja ter vinskega trgovca (zanj sem izdelal tudi buteljčne vinske etikete). Delal sem na projektu urbanizma domačega kraja, vendar pristojni razvoja mesta niso izvajali po mojih načrtih, razen umeščanja hipodroma in športnega centra z bazenom. Omenil bi še umestitev stanovanjske gradnje na južna pobočja mesta, ki mi niso ravno v čast. V želji nadgraditi okolje izjemne krajinske lepote s stanovanjsko pozidavo višje kakovosti sem naivno posegel v območje kakovostnih vinogradniških zemljišč. Moja iniciativa je bila na lokalnem nivoju zlorabljena s samovoljno stihijsko pozidavo. Še danes občutim poseg v to deviško pokrajino kot greh.

Kako ste prišli do načrtovanja vrtca?

Kot rečeno, je Vetrnica sad internega natečaja, katerega se je udeležila tudi ena od članic Projektivnega ateljeja, s katerim sem sodeloval. Načrtoval sem atrijsko zasnovo. Opozorili so me, da se s podobno zasnovo ukvarja tudi kolegica, zato sem se odločil za popolnoma antipodno rešitev. Predlagal sem podvojitev števila otrok na nekaj več kot 300 z zasnovo treh med seboj popolnoma ločenih gradbenih enot, saj je bilo tedaj po normativu število varovancev zaradi zdravstvenih razlogov omejeno na 150. Ločene enote našega vrtca so bile zunaj nivojsko povezane za oskrbo in osebje. Čeprav se nisem držal razpisnih pogojev, so idejo sprejeli z naklonjenostjo. Po organskem oblikovnem izrazu se objekt približuje otroškemu dožemanju prostora. Tega nezavedno nosimo v sebi od varnega bivanja v maternici, preko dojenja ob njenih prsah, kar je v nasprotju s splošno uporabljenim evklidskim/šklatlastim oblikovanjem vrtcev. Od nekdanj me je zanimala prostorska prvinskost.

Kaj vam pomeni prvinski prostor?

Vprašanje prvinskega prostora sem načel s samostojno raziskovalno nalogo, že davno pred svojim nameravanim doktoratom na to temo. V njej sem raziskoval prva bivališča oz. zaklone človeka pred živalmi in težkimi naravnimi pogoji, prva prirejena bivališča, razvoj le-teh tudi zaradi selitev (nabiranci hrane, lovci) do poznejših grajenih stvaritev. Nato sem se lotil vprašanja shrambe izkušenj prostorskega doživljanja iz obdobja razvoja človeške vrste do sledenja reakcij ploda v materinem uterusu in tako naprej. Seveda je tu še veliko neraziskanega, pa tudi mnogo špekulacij.

Na kaj ste se navezovali pri načrtovanju vrtca? Vas je navdihovalo lastno otroštvo?

V spomin sem si želel priklicati svoje najzgodnejše življenjsko obdobje. Bil sem tretji otrok, rojen v 7. mesecu nosečnosti zaradi padca mame na ledu. Čeprav še ni bilo inkubatorjev, sem preživel. Prav gotovo pritiče zahvala skrbni strokovni in domači negi. Danes že več vemo o razvoju otroka v maternici, vključno z dožemanjem okolja v zgodnjem obdobju po rojstvu in našim prvim zavedanjem neposrednega prostora. ***Iz varnega zavetja v materinem trebuhu smo se prisiljeni spopasti z nepoznano drugačnostjo. Kako naj otroku v vrtcu spet vzbudimo občutja varnosti in zavetja, ki jih v engramih prinaša s***

seboj v novo okolje? Je to organska prostorska oblika, so to gradiva, toplota, mehkoča? Kaj pa vonj, glas? Prav gotovo bi morale biti prostorske rešitve za dojenčka v vrtcu popolnoma drugače oblikovane kot za že gibajočega varovanca. ***Pri prostorskem oblikovanju vrtcev ne bomo nikoli dovolj občutljivi. Menim, da bi v izobraževanje na Fakulteti za arhitekturo morali vključiti predmet prostorske psihologije, točneje raziskovanje prostorskega dožemanja. Gre vendar za počutje človeka v grajenem prostoru: otrok, najstnik, odraslih, starostnikov, zdravih, bolnih, prizadetih ...*** Mnogo premalo vemo o našem dožemanju prostora, o prostorski avri, pa tudi pre malo se trudimo, da bi sploh preišljali o tem.

Ko govorimo o prvinskem prostoru, ne moremo prezreti razvoja človeške vrste. Vemo, da ne temelji zgolj na rasi, saj temu manjka izvirnosti, spontanosti, tudi organskosti. F. L. Wright je svojim učencem svetoval: Pustite knjige, pojdite v naravo in jo proučujte.

Pri načrtovanju stavb, tudi vrtca, ste se navezali na psihologijo. Sodelovali ste z dr. Trstenjakom ...

Psihologija me je zanimala že v gimnazijskih letih. Ker sem vsako nedeljo pomagal v ljutomerski knjižnici pri izposoji knjig, sem imel pregled nad vso knjižno zbirko. Zdi se mi, da sem bil v tistem obdobju precej dobro poučen o dogajanju na tem področju. Skozi leta sem razširjal obzorje tudi preko načaka, ki je študiral psihologijo. To velja še danes, čeprav je magister psihiatrije. Kot arhitekt pa sem že dokaj zgodaj navezal stike z akademikom Trstenjakom prav zaradi iskanja odgovorov o prvinskem prostoru. Ker sva rojaka, oba Prleka, sva hitro našla skupno temo. Po nasvetu profesorjev na oddelku za psihologijo v Ljubljani sem ga prosil za mentorstvo pri mojem nameravanim doktoratu o prvinskem prostoru. Na žalost ga na fakulteti niso sprejeli kot mentorja, ker ni imel doktorata iz psihologije, temveč iz teologije. Kljub dejstvu, da je napisal največ knjig o psihologiji. Nato sem za doktorat poiskal temo, ki je najbližje prvinskemu prostoru: prvi kontakt novorojenčka z »vesoljem«.

Ste se pri projektiranju vrtcev zgledovali po tujini? Kako ste prišli do tuje literature?

Ne, sploh ne. Razmišljal sem, kako sem to obdobje doživljal sam. Moram priznati, da predvsem raziskovalno. Sprva v okviru stanovanjskega obsega, nato dvorišča, vrta, mestnih predelov itn. Vsak dan sem v osvajanju novih prostorskih segmentov odkrival nekaj novega. Pomembno je spodbujanje otroške radoznalosti. Ko sem dobil kot asistent arhitekt na univerzi nalogo, da zasnujem stanovanjski objekt za asistente, mi je bilo takoj jasno, da z ozirom na mladost asistentov in pričakovano število otrok okna ne smejo imeti parapetov. Biti morajo zastekljena do tal, saj bo v hiši prebivalo veliko število otrok, od »plazilčkov« naprej. Prav tako mora biti čim manj prostorskih zamejitev, zato tudi odprt stanovanjski tloris. To so prvi objekti s prostorsko prelivajočo povezavo dnevnega prostora, jedilnice in kuhinje, na isti normativno določeni površini.

Vrtec Vetrnica je bil na mednarodni razstavi Kindertagesstaedten 1976 v Berlinu opažen zaradi svojega nekonvencionalnega pristopa.

Vrtec je bil zgrajen leta 1972, torej pred UKC-jem, kjer je tudi vse zaobljeno, npr. vrata, vogali, na nek način organsko ... Kako ste dosegli, da so to naredili?

UKC je bil od sprejetja natečajnega projekta zgrajen v štirih letih in pol, in to od izdelave izvedbenih projektov, projektov za opremo in površinskih načrtov z zunanjo ureditvijo vred. Danes takega zaloga ne zmoremo.

Zaobljenost, mehčanje ravninskih prehodov, okrogline ... so namenjeni vzburljenju naših bolj ali manj nezavednih občutij prvinske organskosti. Otroku in tudi zdravstveno prizadetemu je nagovor prav gotovo bližji kot zdravemu.

Ko me je gradbeni odbor za nameravano gradnjo splošne bolnišnice za 600 postelj konec leta 1959 povabil k pripravi gradbeno-tehnične dokumentacije, sem jim pojasnil, da v zadnjem stoletju v Jugoslaviji nismo zgradili nobene več 100-posteljne bolnišnice, zato z gradnjo bolnišnic nimamo nobenih izkušenj. Preskočiti moramo dobrih sto let. Potrebna je temeljna raziskava problematike, ki si jo lahko pridobimo s proučevanjem novozgrajenih objektov in situ, s študijem tozadevne strokovne literature, s povezavo z ustanovami, ki se ukvarjajo z bolnišničnim snovanjem, z arhitekti, ki gradijo bolnišnice, z udeležbo na kongresih in tako naprej. Povedal sem jim, naj ne pričakujejo, da bomo že čez dve leti začeli graditi, da pa smo pripravljeni poročati vsak mesec, do kakšnih zaključkov smo prišli. Gradbeni odbor je naše zahteve sprejel in postavil pogoj, da delamo 10 ur na dan, vključno s sobotami, osebno pa se ne smem udeležiti nobenega natečaja. Po dobrem letu in pol smo lahko predstavili že prve idejne zasnove posteljne objekta s še danes najkrajšimi sestrskimi potmi v oskrbni enoti. Delovne prostore smo imeli v kleti poliklinike. Idealna lokacija tako za nas kot za medicinsko osebje, da so iz bifeja mimogrede stopili še k nam. Ti interdisciplinarni kontakti so se nam bogato obrestovali. Med prvimi smo na primer v sodelovanju z zdravniki zasnovali intenzivno terapijo po tripartitni organizacijski shemi z ozirom na urgentnost pacienta. Ta organizacijski pristop smo zasledili pri obravnavi strelnih poškodb ameriških vojni enot v Vietnamu. Ranjenci, pri katerih gre za sekunde, so obravnavani v enem šotoru, tisti, ki lahko počakajo nekaj minut, v drugem, neproblematični pa v tretjem.

Med gradbenim odborom, zdravniki in arhitekti se je stkalo polno zaupanje, kar je nujen pogoj pri vsakem zahtevnem projektu. Orali smo ledino, kakšen bo končni rezultat, pa ni vedelo niti zdravniško osebje niti mi. Svetovno znani srčni kirurg iz Hustona, DeBakey, mentor naših srčnih kirurgov, je ob obisku po operaciji in ogledu centra dejal, da pozna le pet tako dobro zasnovanih bolnišnic na svetu. Osebno mislim, da je imel prav. Do danes nisem zasledil bolnišnice, ki bi imela z eno vertikalno povezane vse terapevtske enote od helikopterja, intenzivne terapije, operacijskega bloka, urgence do lekarne in sterilizacije. Po drugi strani pa je prav nezaupanje največja težava pri zahtevnih realizacijah. Še vedno sem uradni izvajalec programske-projektna naloge z idejno funkcionalnimi zasnovami za dozidavo DTS objekta in prometnega terminala. Poskušam reševati problematiko in zablode, do katerih prihaja v današnjem času. Zavedam se, da ostajam avtor vseh objektov in zanje tudi avtorsko odgovarjam, ministri pa se menjujejo ...

Koliko šol ste načrtovali?

Eno šolo, en vrtec, eno bolnišnico ... Bolnišnic je bilo dejansko več, vendar iz tako različnih okolij, da je bila vsaka enkratna, neponovljiva pripoved od likovnega izraza do funkcionalno-tehnoloških rešitev. Moram priznati, da me nikoli ni zanimala konfekcijska gradnja. Vsak arhitekturni objekt, ki ima lastno sporočilo, je enkratna, neponovljiva pripoved. Prave sporočilnosti ne vidim niti v konfekcijskem ponavljanju niti v perfekcionizmu, pač pa v novem načinu razmišljanja, v hotenju stopiti korak naprej. Slednje je bil moj natečajni moto. Seveda je od natečajne komisije odvisno, ali to sploh

zazna. Če v ocenjevalni komisiji za opero ne bi bilo Eera Saarinen, danes ne bi imeli Sydneyjske opere, saj je bil projekt že med prvimi izločen.

Kakšna se vam je zdela razlika med načrtovanjem vrtca in šole?

Že kot študent sem v natečajih stanovanjskih blokov eliminiral hodnike. Hodnik se mi je zdel izgubljen prostor. Zato sem v projektu za šolo hodnik razširil do prostorne avle. Tudi v Vetrnici ni hodnikov. So med seboj prelivajoči prostori s fizičnimi pregradami, vizualno povezani v enovit prostor.

V zadnjem času se povojne vrtnice veliko obnavlja. Se ravnatelji pred obnovo vaših vrtnic posvetujejo z vami kot z avtorjem projektov?

Vrtec Vetrnica je bil zgrajen pred zaključkom gradnje UKC, vendar sem se pred tem že več kot deset let ukvarjal z bolnišnično problematiko. Tako sem določena vedenja, npr. ločitev čistih in nečistih poti, prenesel iz bolnišničnih izkušenj v vrtec. Starši se ustavijo ob pultu za predajo otrok, naprej ne morejo. Tudi osebje ne more izstopiti iz čistega v nečisto cono. Prejšnja upraviteljica vrtca je ta filter odpravila. Ker gre za bistven poseg, skazitve ideje objekta, ki je pod zaščito kulturne dediščine, bom poskrbel, da se vzpostavi prvotno stanje. Prav tako so v času delovanja iste upraviteljice zamenjali lesene strope v vseh enotah z mavčnimi ploščami. Konoidna oblika stropa je tako postala vizualno nečitljiva, deluje, kot da je strop zrvan. Pred leti smo začeli vračati strope v prvotno stanje. Saniran je bil sklop 4 igralnic srednjega paviljona, nato so dela zastala. Računam, da bomo v prihodnjem letu lahko nadoknadili zamujeno. Zaradi samovolje nekoga ponižno in v nedogled plačujemo državljani.

Je pa tudi res, da so v kleti izvedli dvorano po naših načrtih. Ko so imeli težave z zamakanjem terase ob svetlobnih jaških, je prišel projektant vprašat za dovoljenje in je tudi upošteval zasnovo. V tem primeru bi morda sam bolj popustil in dovolil izravnavo svetlobnih jaškov.

Glede na to, da ste projektirali različne vrste stavb, družbenih zgradb, kakšen se vam je zdel odnos družbe do projektiranja stavb za otroke?

Je bila ugodna tema?

Arhitekti smo vrtnice radi načrtovali. Takrat se je gradilo mnogo stanovanj in vrtci so bili dobrodošla, nova ter še neraziskana tema. Pomemben del načrtovanja vrtca se mi zdi (podobno kot pri bolnišnicah) dolžina oskrbnih poti. Začeli smo se spraševati o psiholoških vprašanjih otroškega prostorskega dožemanja, o merilu, prilagojenem otroku, o taktilnosti gradiv, materialov in tako naprej.

Arhitektura vrtnic naj bi otroke vzgajala. Je takrat ta zvest bila; danes se zavedamo, da je ni?

Ni bila. Doba moderne je morala prebiti zahtevo klasicizma po urejenosti in simetriji. Pred moderno so bili objekti nekako tipizirani, serijski, vse je bilo urejeno. **Funkcionalnost moderne je potrebno nadgraditi in poskrbeti tudi za dušo, saj je človek simbioza fizične in psihološke/duhovne narave. Za bolnišnice velja, da je arhitektura terapevtski (so)dejavnik.**

Še danes mi misli čisto odplavajo v čas, ko smo med močnimi koreninami mogočnih dreves, rastočih ob robu glinokopa, gradili naše »gradove«, hiške. V seminarju na arhitekturi in tudi na oddelku za krajinsko arhitekturo sem študentom pogosto dal za nalogo predstavitev bivalnega zatočišča v neokrnjeni naravi bivajočega oseba ali pa oblikovanje bivalnega prostora v krogelni zamejitvi. Prav o tem sem razmišljal tudi v nalogi vrtca Vetrnica. **Arhitekt mora biti izredno senzibilen ali dojemljiv za naša bolj ali manj nezavedna engramska sporočila prostora.**

Vso kariero ste bili samostojni arhitekt, veliko ste delali, gojili pa ste tudi šport. Kako ste si uspeli organizirati dan in delo?

Po asistenturi sem sem se šel svobodnega umetnika tudi po statusu. Birojev, ki so bili razen redkih izjem državni, sem se izogibal, ker so bolj ali manj neposredno posegali v odločitve arhitekta/projektanta. Ves čas sem se vzdrževal z

delom sam. V začetku z manjšimi »fuši« (individualne gradnje, grafično oblikovanje), s prvo nagrado za plakat za velesojem sem se preživljal pol leta, z arhitekturno nagrado pa tudi leto in več. Kot že rečeno, sem vsa svoja splošna naročila iz tistega časa pripravljala v sodelovanju z Projektivnim ateljejem. Ker je bila tam zaposlena moja žena, sem poskrbel, da je bila ves čas zasedena z mojimi nalogami. To je bil čas, ko sem našel tudi uro, dve za 10-kilometrski tek po golovškem hribovju. Za razgibanje sem skrbel tudi pri gradnji UKC. V roke me je vzela najstarejša hčerka, zdravnica športa, maratonka, večletna prvakinja jugovzhodne Evrope. Seveda sem bil za njo nezanimiv tekač.

Verjetno pa niste delali povsem sami?

Seveda ne. Že od študentskih let naprej sem pri velikem številu natečajev sodeloval s kolegom, dobrim prijateljem Ilijo Arnautovičem.

Ko sem prevzel pripravo tehnične dokumentacije za bolnišnico s 600 posteljami, mi je gradbeni odbor omogočil zaposlitev določenega števila sodelavcev. Izbiral sem večinoma mlade, še neindoktrinirane arhitekto.

Najbrž ste veliko skicirali?

Skiciral sem res veliko. Študentje so skico prenesli v risbo s pomočjo povečevalnega stekla, tako da so izmerili. Trdili so, da so v merilu 1 : 500.

Kako so vas poklicali k projektiranju bolnišnic?

Že kot študent sem pred diplomom sodeloval s profesorjem pri pripravi idejnih projektov za gradnjo 300-posteljne kirurške klinike za prof. Boža Lavriča, ki je bil na plovbi z Galebom maršalov spremljevalec. Kasneje sem kot Ravnikarjev asistent v znameniti učilnici taksas predlagal, da bi se s študenti spoprijeli s problematiko zdravstvenih domov. Gradbeni odbor za gradnjo nove 600-posteljne splošne bolnišnice je vodil inženir, stric mojega študenta v taksasu. Ta mu je povedal o našem delu na seminarju, o projektih za kirurško kliniko, ki sem jih pripravljala s prof. Ravnikarjem, in tudi o moji leto in pol trajajoči izkušnji bolnišnic med vojno. Po odhodu s fakultete sem pred načrtovanjem UKC-ja pripravljala tudi projekte za ptujsko porodnišnico in šempetrsko bolnišnico. Njegov stric me je zaradi vsega navedenega priporočil gradbenemu odboru za gradnjo splošne bolnišnice.

Zadnjih deset let pred upokojitvijo ste bili zaposleni kot profesor na ljubljanski arhitekturi. Kako bi opisali to obdobje, vas je delo s študenti veselilo?

Delo z mladimi ljudmi je vedno spodbujajoče in zanimivo, če znaš prisluhniti njihovemu neobremenjenemu razmišljanju. Zlasti v nižjih letnikih so študenti bolj spontani, sploh če jih k temu spodbujamo. Pri mojih arhitekturnih realizacijah sem se ves čas srečeval z dilemami prostorskega oblikovanja, od prvih kontaktov novorojenca z novim okoljem, otroka v vrtcu, šoli do zdravstveno prizadetega v bolnišnici, ter oblikovanjem bivalnega prostora. Pri prostorskem okolju, namenjenemu tako raznovrstnim človeškim osebkom s tako raznolikimi fizičnimi zahtevami, psihično in duševno zrelostjo, se logično vprašam, kakšen naj bo odgovor na vprašanje optimalnega prostorskega oblikovanja za posamezen razvoj, kako oblikovati prostorsko avro, ki ni le fizični odgovor na potrebe posameznika, pač pa gre tudi za zadovoljitev njegovih duhovnih pričakovanj. S temi in sličnimi dilemami sem se loteval dela na šoli. Zame je bil to čas prehoda od fizičnih naporov na raziskovalno torišče s stroko neobremenjenimi ljudmi.

Že od nekaj me je delo s študenti izredno veselilo, vem pa, da nisem bil nezahteven. Navajanje na »sitzleder« je bil vzgojni prijem od Wagnerja, ki je bil preko Plečnika in Ravnikarja v manjši meri prisoten tudi v mojem seminarju. Ponosen sem na vrsto odličnih arhitektov, ki so se odločili za moj seminar.

Kakšen je vaš vsakdanjik, koliko delate na dan?

Zavedam se, da sta pomembni fizična in umska aktivnost. Na Grad ali Golovec moram zjutraj, sicer mi razne nujne in odvečne obveznosti mimogrede posrkajo čas. Seveda zdaj naredim manj, saj več časa porabim zase.

Vsak dan sem za mizo, zavedam se, da preveč. Tu so še kultura, potovanja, projekti v dobrem in slabem, družinske in družbene obveznosti. Arhitekt ne more biti upokojenec, saj mu vedno zmanjkuje časa. Ne vem, če bom kdaj sploh začel s pisanjem o gradnji UKC, ki ga pripravljam že 10 let, pa je šele v posameznih opazkah. Ne zanima me faktografija, pač pa le pristop arhitekta k nalogi in njegov odnos do realizacije.

Ali imate občutek, koliko ste zgradili?

Več razmišljam, česa vse nisem zgradil. Rehabilitacijski center v Kuvajtu, na katerem sem delal pet let, je bil moj najboljši projekt. Kragujevska bolnišnica, za katero sem dobil prvo povišano nagrado, tudi ni bila zgrajena. Naj navedem še nekaj projektov: 18-etažni posteljni objekt UKC v obliki hrastovega lista z najkrajšimi sestrskimi potmi, klinični center in medicinska fakulteta s polikliniko v Novem Sadu (cca 500.000 m²), urbanistična arhitekturna rešitev starega mestnega jedra v Ljutomeru z ureditvijo glavnega trga, študentsko naselje, projekt stanovanjskega stolpa študentskega naselja v Rožni dolini, projekt stanovanjskih stolpičev za profesorje na Mirju, splošna bolnišnica v Šempetru z vključitvijo obstoječega skeleta ...

Kaj vas je v življenju navdihovalo?

Ko sem dobil nalogo, da pripravim tehnično dokumentacijo za rehabilitacijski center v Kuvajtu, sem po faktografskih podatkih v državi, njenem nastanku in ureditvi, ... vzela v roke njihovo poezijo in glasbo. Z islamsko arhitekturo sem bil dokaj dobro seznanjen. Kot je pri nas po nepotrebnem v prvem planu funkcija, je pri njih likovna estetska izraznost, pripoved, sporočilnost. Mislim, da mi je največ sporočala uglasbitev njihovih pesmi. Torej bi na vaše vprašanje odgovoril, da me je navdihovala predvsem glasba. Če bi lahko igral klavir, bi morda razmišljal o študiju glasbe, kdo ve.

Mislim, da vprašanje, ali bi se še enkrat odločili za isti poklic, ni potrebno.

Kako ste odločili za študij arhitekture?

Že v šestem razredu gimnazije sem razmišljal, kaj hočem postati. V knjigi nasvetov o poklicih je pisalo, da arhitekt ne sme imeti višinske vrtoglavoce. Ko sem to preverjal s cerkvenega zvonika, nisem bil popolnoma prepričan. Ščasoma sem na to pozabil, posebej pri letenju z jadralskim letalom. V Ljutomeru smo imeli močan aeroklub z dvema jadralskima letaloma in tretjim v delu. V klubu so bili tudi študentje, v kolikor so sploh bili prisotni. **Vedel sem že, da se arhitekturna misel ali ideja poraja v glavi. Ostalo je bolj ali manj tehnično ali tehnološko vprašanje. Predvsem pa je pomembno zavedati se, da smo ljudje fizična in duhovna bitja, da racio pri arhitekturi ni alfa in omega. Po vseh stranpoteh morajo taka postati tudi naša prostorska okolja, grajena v duhu miline srednjeveških mest.**

V času gimnazijskega bivanja v dijaškem domu so mi prepovedali igranje violine, češ da je čas za študij, ne za igranje. Temu se nisem upiral, saj violina ni bila moja izbira. Če bi se ukvarjal s klavirjem, bi se morda odločil celo drugače. Glasba mi danes pomeni soustvarjalko arhitekturne misli. Profesor Mušič se je na fakulteti poetično izrazil, da je arhitektura poezija v kamnu. Kot najstnik sem tudi pesnil. Nekaj pesmi je bilo celo objavljenih. Vsekakor je zame arhitektura še vedno poezija, ki me zapolnjuje in osrečuje.